

Qlobal dünyaya yeni perspektiv: Elektron hökumət və onun hüquqi məzmunu

Annotasiya

Elektron hökumət sistemi qloballaşan dünyada dövlətlərin öz əhalisi üçün müəyyən etdikləri və, əsasən, çeviklik və şəffaflıq prinsipinə dayanaraq ərsəyə gətirdikləri bir sistemdir. Ümumiyyətlə, dövlət-cəmiyyət arasında mövcud olan münasibətlərin daha da inkişaf edərək bir növ "yeni eraya" qədəm qoymasında məhz elektron hökumət sisteminin rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Bu baxımdan məqalədə elektron hökumətin hüquqi əsasları həm beynəlxalq, həm müxtəlif dövlətlərin, həm də Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi aspektlərindən müəyyən edilmiş və mövzu üzrə ətraflı şəkildə araşdırma aparılmışdır.

Abstract

The e-government system is a system that states provide it based on principle of transparency and dexterity in the globalization world. In general, e-government system has an effective role on the further development of the relations between state and its society as a kind of "new era". From this point of view the legal base of e-government system was researched broadly not only in accordance with the legislation of the Azerbaijan Republic, but also both different states and international law.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	2
I. ELEKTRON HÖKUMƏT ANLAYIŞI VƏ MEYDANA GƏLMƏ ƏSASLARI	2
A. Elektron hökumət nədir və necə meydana gəlib?	2
B. Elektron hökumətin yaradılma məqsədləri və əsas xüsusiyyətləri	4
C. Elektron hökumət sisteminin tətbiq olunma şərtləri və ənənəvi "dövlət" anlayışından fərqi	7
D. Elektron hökumətin faydaları	9
E. Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət sisteminin tətbiqi	9
II. ELEKTRON HÖKUMƏT QLOBAL BİR ANLAYIŞDIR	11
A. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Elektron Hökumət	11
B. OECD və elektron hökumət	12
C. Amerika Birləşmiş Ştatları və elektron hökumət	13
D. Avropa və Elektron Hökumət	14
E. Birləşmiş Krallıq və Elektron Hökumət	15
F. Asiya və Elektron Hökumət	15
G. Afrika və Elektron Hökumət	16
III. ELEKTRON HÖKUMƏT SİSTEMİNDƏN İSTİFADƏ	16
A. Elektron Hökumət Portalı və ora daxil olan xidmətlər	16
B. Elektron müraciət	19
IV. ELEKTRON HÖKUMƏT SİSTEMİNDƏ ELEKTRON ƏMƏLİYYATLARIN TƏSDİQ OLUNMASI	24
A. Elektron imza	24

* Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi, 3-cü kurs, SABAH qrupları tələbəsi.

B. Rəqəmsal imza.....	25
C. Asan imza	25
D. Digər elektron vasitələr	26
V. ELEKTRON HÖKUMƏT SİSTEMİNDƏ İSTİFADƏÇİ MƏXFİLİYİNİN QORUNMASI.....	27
NƏTİCƏ.....	28

Giriş

Cəmiyyətin və texnologiyanın hər gün inkişaf etdiyi bir dövrdə dövlətin və onun xidmətlərinin strukturunda da mühüm irəliləyişlər baş verir. Əgər 20-30 il bundan əvvəl hər hansı bir sənədi əldə etmək, hər hansı xidmətdən yararlanmaq üçün bir neçə yerə müraciət etmək, xeyli sayda sənədləşmə işi ilə məşğul olmaq, günlərlə bəzən də aylarla gözləmək lazım gəlirdisə, elektron hökumətin yaradılması ilə bu problemə, demək olar ki, bir son verildi. Belə ki, sürətlə dəyişən və inkişaf edən informasiya texnologiya vasitələrinin təsiri ilə hamılıqla başa düşülən dövlət və hökumətdən daha müasir və daha rəşional bir hökumətə keçilməyə başlanılmışdır.¹ Bəs elektron hökumətin yaradılması dövlətin vətəndaşları üçün müəyyən etdiyi bir vasitədirmi, yoxsa qlobal bir zərurətmə?

Məqalə dörd hissədən ibarət olmaqla elektron hökumətin yaranması əsasları, keçdiyi inkişaf yolları, elektron hökumət sisteminin ayrı-ayrı qanunvericiliklər baxımından təhlilini və ən əsası Azərbaycan Respublikasında yeni-yeni inkişaf etməkdə olan elektron-hökumət əsaslarını müzakirə edir.

I. Elektron hökumət anlayışı və meydana gəlmə əsasları

A. Elektron hökumət nədir və necə meydana gəlib?

İlk dəfə Amerika Birləşmiş Ştatlarında istifadə olunmağa başlanılan elektron hökumətin ədəbiyyatlarda birdən çox anlayışı olduğunu görmək mümkündür.² Əslində bu elektron hökumətin bir növ çoxşaxəli olması ilə əlaqədardır. Müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliyində fərqli anlayışlara rast gəlmək mümkündür, lakin elektron hökumət sisteminin tətbiq olunması üçün heç də bu anlayışların hamısının universal şəkildə işləmə bilməsinə ehtiyac yoxdur.³ Elə isə elektron hökumət nədir?

Suala bir neçə aspektdə cavab vermək mümkündür. Azərbaycan

¹ Ali Şahin, Erhan Örselli, *E-devlet anlayışı sürecinde Türkiye*, 9 Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 343, 344 (2003).

² D. C. Misra, *Select Aspects of Conceptual Foundations of E-Government: Clearing the Fog for a Better Vision*, 5th International Conference on E-Governance: Foundations of E-Government, 28–30 December, Hyderabad: ICEG, 22 (2007).

³ OECD E-Government Studies, *The E-Government Imperative*, 23 (2003).

Respublikası qanunvericiliyində elektron hökumətə “mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının göstərdiyi elektron xidmətlərin cəmləşdirildiyi və istifadəçilərin “bir pəncərə” prinsipi əsasında müraciətini və nəticələrin əldə edilməsini təmin edən internet informasiya ehtiyatı”⁴ kimi anlayış verilir. Başqa bir aspektdən, məsələn, elektron hökumət “dövlətin öz daxili siyasəti və təqdim etdiyi xidmətlərdə informasiya texnologiyalardan səmərəli şəkildə istifadə etməsidir”⁵ şəklində anlayışla rastlaşmaq mümkündür. Lakin, mənim fikrimcə, ən lakonik anlayış OECD⁶ tərəfindən verilən “daha yaxşı hökumət fəaliyyətinə nail olmaq üçün informasiya texnologiyaları, xüsusilə internetdən istifadə edilməsi”⁷ anlayışdır. Göründüyü kimi müxtəlif formalarda anlayışlar verilsə də, bütün anlayışlar elektron hökumətin mahiyyətini anlamağa maneçilik törətmir.

Bəs elektron-hökumət nə üçün meydana gəldi? Ümummiyyətlə, texnologiyanın tələbi ilə bir müddət sonra cəmiyyətin əsas sahələrində bir növ “elektronlaşma” getməyə başladı. Məsələn, məktublara e-poçtlarla əvəz olunması, kuryer xidmətlərinin elektron daşıma xidmətləri ilə əvəz olunması, məişətlərin elektron kartlara köçürülməsi və s. Məhz elektron hökumətin meydana gəlmə əsası kimi ilk növbədə informasiya texnologiyalarının inkişaf edərək dövlətin daxili fəaliyyətində qaçınılmaz bir mövqə yaratması çıxış etmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ilk dəfə 1993-cü ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında istifadə olunmağa başlayan elektron hökumət heç də öz-özünə meydana gəlməmişdir. Belə ki:

- Texnologiyanın inkişaf etməsi;
- Özəl və dövlət sektoru arasında tərəfdaşlığın həyata keçirilməyə başlanılması;⁸
 - Şirkətlərarası əməkdaşlığın daha da əhəmiyyət kəsb etməsi;
 - Dövlət orqanları arasında sənəd mübadiləsi zamanı çatışmazlıqların olması;
 - Vətəndaşların birbaşa olaraq aidiyyəti quruma müraciət etmək istəyi;
 - Vətəndaşların ehtiyacı olduqları məlumatları heç yerə getmədən əldə etmək istəkləri elektron hökumətin formalaşması zərurətini yaratdı.

Lakin elektron hökumət bir pilot layihə deyildi və struktur baxımından birbaşa olaraq formalaşdırılmağa başlandı. Amerika Birləşmiş Ştatlarından

⁴ "Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları"nın və "Elektron xidmət növlərinin Siyahısı"nın təsdiq edilməsi haqqında 24 noyabr 2011-ci il 191 № Qərarı, 2.1.8-ci maddə.

⁵ Demokaan Demirel, *E-devlet ve dünya örnekleri*, 61 Sayıştay Dergisi 83, 84 (2006).

⁶ Qısaltma, tam adı: Organisation for Economic Cooperation and Development.

⁷ Yuxarıda istinad 3.

⁸ Hüquq ədəbiyyatlarında sözügedən anlayış “Public Private Partnership (PPP)” kimi adlandırılır. Azərbaycan Respublikasında bu məsələnin müəyyən olunması barədə qanun layihəsi işlənib hazırlansa da, hələ qəbul olunmamışdır.

sonra qısa bir zamanda Böyük Britaniyada, Yaponiyada, Çində, Avstraliyada, Cənubi Koreyada və digər ölkələrdə yayılmağa başlayan elektron hökumət post-sovet ölkələrində bir qədər gec – XXI əsrin ilk on illiyindən etibarən formalaşmağa başladı. Lakin bu heç də o demək deyil ki, elektron hökuməti tətbiq edən ilk dövlət bu sahədə öz liderliyini daima qoruyub saxlayır. 2016-cı ildə elektron hökumətdən istifadə və elektron əməliyyatların indekslənmə statistikasına görə müvafiq olaraq Birləşmiş Krallıq, Avstraliya, Cənubi Koreya, Sinqapur, Finlandiya, İsveç, Hollandiya, Yeni Zelandiya, Danimarka və Fransa ilk onluqda yer aldıkları halda, siyahıda Amerika Birləşmiş Ştatları 12-ci yerdə qərarlaşmışdır.⁹

Elektron hökumətin bugünkü halını alması, sözsüz ki, birdən-birə mümkün deyildi və zamanla müəyyən inkişaf yolu və ya yolları keçmişdir. Ümumi şəkildə nəzər saldıqda elektron hökumətin keçdiyi inkişaf mərhələlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur:¹⁰

i. *İnternetdən məlumat paylaşmaq məqsədi ilə istifadə olunması.* 1990-cı illərin sonuna qədər internetdən, demək olar ki, yalnız bu məqsədlə istifadə olunurdu. Bu da başa düşülən idi, çünki internet sözügedən dövrdə bəşəriyyət üçün yeni idi və birdən-birə aktuallaşması mümkünsüz idi.

ii. *Onlayn olaraq əməliyyatların həyata keçirilməsi və xidmətlərdən istifadə.* 1998-2003-cü illərdə¹¹ elektron platformada artıq xidmətlərin yerləşdirilməsi və insanların həmin xidmətlərdən istifadə etməsinə başlandı. Məsələn, artıq onlayn xidmətlərdən istifadə etməklə sürücülük vəsiqəsini yeniləmək, səs vermə qaydaları ilə tanış olmaq, vergi və maliyyə əməliyyatları aparmaq, bəzi lisenziyalar almaq və s. mümkün idi.

iii. *İntegrasiya, yəni əməliyyatların bütünləşməsi.* Artıq bizə məlum olan hər bir əməliyyatın ayrı-ayrı portallarda, saytlarda yerləşdirilməsi məhz bu mərhələyə təsadüf etdi.

B. Elektron hökumətin yaradılma məqsədləri və əsas xüsusiyyətləri

1. Elektron hökumətin yaradılma məqsədləri

Qeyd etdiyimiz kimi elektron hökumət bir pilot layihə deyildir və zamanın, eləcə də texnologiyanın tələbi ilə meydana gəlmişdir. Bəs hansı məqsədlə? Dövlət nə üçün özündə elektron hökuməti ortaya çıxarma zərurəti görmüşdür?

Sözügedən suala bir neçə variantda cavab vermək mümkündür. Ümumiyyətlə, dünya standartlarında elektron hökumətin tətbiqi, demək olar ki, bütün dövlətlərdə eyni məqsəd və ya məqsədləri daşıyır. Əgər bu

⁹ World e-government leaders based on E-Government Development Index (EGDI) (2016), <https://www.statista.com/statistics/421580/egdi-e-government-development-index-ranking/> (son dəfə ziyarət olunub: 20 noyabr 2016).

¹⁰ Andrew Leigh, Robert D. Atkinson, *Breaking Down Bureaucratic Barriers: The Next Phase of Digital Government*, Progressive Institute, Technology and New Economy Project 6-7 (2001).

¹¹ *Yenə orada.*

məqsədləri bir qrup halında sistemləşdirsək:

- i. Vətəndaşların xidmətlərdən daha asan və rahat bir şəkildə istifadə etməsini təmin etmək;¹²
- ii. Dövlətin öz siyasətini qloballaşan dünya sistemində uyğunlaşdırmaq;¹³
- iii. Elektron xidmətlərdən istifadə olunarkən xərclərinin minimum azaldılması;¹⁴
- iv. Məlumatların birbaşa və sürətli əldə edilməsinə nail olmaq;
- v. Kağız üzərində aparılan əməliyyatları getdikcə azaltmaq;
- vi. Xidmət təminatında dövlət qulluqçuları və vətəndaşlar arasında olan "məsafəni" azaltmaq;¹⁵
- vii. Rüşvətxorluq və korrupsiyanı aradan qaldırmaq. Elektron hökumətin yaradılmasında əsas məqsədlərdən biri də məhz rüşvətxorluğun aradan qaldırılmasıdır. Başqa sözlə desək, elektron hökumət daima korrupsiyaya qarşı "mübarizə aparır"¹⁶ və bu, bir növ dünyaca qəbul olunmuş elektron hökumətin əsas prinsiplərindən hesab olunur.¹⁷
- viii. Xidmət keyfiyyətini daha da yaxşılaşdırmaq;
- ix. Dövlətin xidmətlərindən istifadə edən vətəndaşların (eləcə də, əcnəbilərin¹⁸ və vətəndaşı olmayan şəxslərin¹⁹ sayını artırmaq;²⁰
- x. Dövlətin sosial, iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafı ilə bərabər texnoloji inkişafına nail olmaq.

¹² Məsələnin bu cür müəyyən olunmasında başlıca əsaslar kimi məhz bir çox dövlətlərdə vətəndaşların xidmətlərdən yararlanmaq üçün lazımi şərait olmaması (məsələn, ucqar bir qəsəbədə yaşaması; müvafiq inzibati ərazi üzrə icra qurumunun olmaması və s.), süründürməçilik, uzunçuluq və s. çıxış etmişdir.

¹³ Kristijan Andri Stefansson, Gunnar Thor Thorarinsson, *Electronic Government: New Legislation on E-Government in Iceland*, 31 International Journal of Legal Information 462, 464 (2003).

¹⁴ Demirel, 87, *yuxarıda* istinad 5. Ümumiyyətlə, qeyd edilən anlayışla bağlı müxtəlif dövlətlərin istər qanunvericilik, istərsə də doktrinal mətnlərində ikili fikir ayrılıqları mövcuddur. Belə ki, "xərclərin minimum azaldılması" dedikdə, bir qrup müəlliflər müvafiq xidmətləri həyata keçirmək üçün dövlətin çəkdiyi xərcləri, digər qrup müəlliflər isə vətəndaşların müvafiq xidmətlərdən yararlanmaq üçün çəkdikləri xərcləri nəzərdə tuturlar. Hesab edirəm ki, hər iki yanaşma qənaətbəxşdir və qeyd edilən anlayış hər iki yanaşmaya da şamil oluna bilər.

¹⁵ <https://www.e-gov.az/az/content/read/2> (son dəfə ziyarət olunub: 22.11.2016).

¹⁶ David Perera, *Fighting corruption through e-government* (2008), www.nytimes.com/2008/11/03/business/worldbusiness/03iht-EGOV03.1.17420751.html (son dəfə ziyarət olunub 23.11.2016).

¹⁷ Arş. Gör. Abdullah Metin, *Türkiyə'de E-Devlet Uygulaması ve E-Devletin Bürokrasiye Etkisi*, 7 Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 97, 102 (2012).

¹⁸ Əcnəbi - Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan və başqa dövlətin vətəndaşlığına mənsub olan şəxs (Azərbaycan Respublikası Mıqrasiya Məcəlləsi 3.0.1-ci maddə).

¹⁹ Vətəndaşlığı olmayan şəxs - heç bir dövlət tərəfindən onun qanununa əsasən vətəndaş hesab edilməyən şəxs (Azərbaycan Respublikası Mıqrasiya Məcəlləsi 3.0.2-ci maddə).

²⁰ *Yuxarıda* istinad 14, 88.

Göründüyü kimi elektron hökumətin yaradılması dövlətin yalnız qarşısına qoyduğu məqsəd, bir zərurət olaraq deyil, həm də öz vətəndaşları üçün bir vasitə olaraq müəyyən edilmişdir. Məhz bu baxımdan da müxtəlif dövlətlərdə elektron hökumətin işləmə prinsipi fərqlidir.

2. Elektron hökumətin əsas xüsusiyyətləri

Elektron hökuməti model olaraq düşünsək, bir növ vətəndaş-dövlət münasibətlərinin onlayn platformaya köçürülmüş təzahürü kimi düşünə bilərik.²¹ Sözügedən platforma bir tərəfdən informasiya (i), digər tərəfdən isə texniki (ii) vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsi ilə fəaliyyət göstərir. Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, elektron hökumət:

i. Elektron hökumət informasiya dövlətidir.²²

Elektron hökumət elə bir şəkildə qurulur ki, məhz vətəndaş elektron hökumətdən axtardığı məlumatı, xidmətlərin göstərilməsi üçün lazım olan sənədlər barədə, xidmətin hansı orqanı tərəfindən göstərilməsi barədə məlumatı asanlıqla əldə edə bilər. Məsələn, əgər vətəndaş öz vergi borcları barədə məlumat almaq istəyirsə, Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalında²³ "Xidmətlər" səhifəsində Vergilər Nazirliyini seçərək bu barədə oradan onlayn olaraq məlumat əldə edə bilər.

ii. Elektron hökumət texnoloji dövlətdir.²⁴

Elektron hökumət portalı hər şeydən əvvəl informasiya texnologiya bazasına əsaslanır. Yəni bu cür bir portal hipermetn adlandırılan elektron kodların köməyi ilə (daha çox HTML və son illərdə HTML5) yaradılır və bütün informasiya, məlumatlar məhz bu kodların əsasında təsbit olunur.²⁵ Bu bir növ dövlətin inzibati idarəçiliyi ilə informasiya texnologiyaları idarəçiliyinin sintezi deməkdir.²⁶ Texnoloji yeniliklər dolayısı da olsa, elektron hökumətin də yenilənməsini nəzərdə tutur və bu da əməliyyatların sürətli və birbaşa olaraq həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır.

Öz növbəsində elektron hökumətin ən əsas cəhəti onun üç əsas istiqamətdə fəaliyyət göstərməsidir. Belə ki:

²¹ İstinad 5-də qeyd etdiyim məqalədə müəllif elektron hökumət modelini daha çox "xidməti satan", yəni dövlət və "xidməti alan", yəni vətəndaş arasındakı münasibətləri müəyyən edən bir platforma kimi göstərir. Müəllif burada elektron hökumətin işləmə prinsipini məhz "almaq" və "satmaq" terminləri ilə, analogiya şəklində izah etmişdir.

²² Demirel, 89, *yuxarıda* istinad 5.

²³ www.e-gov.az

²⁴ *Yuxarıda* istinad 22.

²⁵ Bəzi hallarda müxtəlif əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün elektron hökumət sistemində elektron müqavilə növlərindən, adətən "click-wrap" və ya "webrap" adlanan müqavilə növündən istifadə olunur. Həmçinin *bax*: Kanan Madatli, *Software License Agreements: Main Types, Legal Aspects, and Regulations*, 2 Baku St. U. LRev 118-134 (2015).

²⁶ Subhajit Basu, *E-Government and Developing Countries: An Overview*, 18 International Review of Law Computers and Technology 109, 112 (2004).

- i. Dövlətdən (hökumətdən) vətəndaşa (G2C)²⁷ – Müəyyən bir platforma yaxud sistem vasitəsilə vətəndaşların dövlətin xidmətlərindən yararlanmasını nəzərdə tutur.
- ii. Dövlətdən (hökumətdən) müəssisələrə (sahibkarlara)²⁸ (G2B)²⁹ – Müəssisə və sahibkarların müəyyən platforma vasitəsilə dövlətin xidmətlərindən yararlanmasını nəzərdə tutur.
- iii. Dövlətdən (hökumətdən) dövlətə (hökumətə) (G2G)³⁰ – Dövlət qurumları arasında əməkdaşlığı və məlumat paylaşılmasını nəzərdə tutur.

C. Elektron hökumət sisteminin tətbiq olunma şərtləri və ənənəvi “dövlət” anlayışından fərqi

Müasir dövrdə heç bir dövlət kifayət qədər əsas və şərait olmadan elektron hökumət sisteminə keçid edə bilməz. Dövlətin elektron hökumət sistemini tətbiq etməsi üçün bir çox amilləri nəzərə almasına ehtiyac vardır. Yəni dövlət elektron hökumət sisteminə keçid edə bilməsi üçün müəyyən hazırlıq mərhələsi keçməlidir. Bir çox hallarda dövlət lazımi şəraitin və perspektivlərin müəyyən olunması üçün xüsusi komissiya yaxud komitə yarada bilər.³¹ Sözü gedən hazırlıq mərhələsində dövlət hansı kontekstdə araşdırma edir? Sualı daha da konkretləşdirsək, dövlət elektron hökumət sistemini tətbiq etmək üçün hansı amillərə diqqət yetirməlidir?

- Dövlətin apardığı siyasət;
- Dövlətin siyasi rejimi;
- Dövlətin iqtisadi və sosial balansı;
- Dövlətin icra hakimiyyəti orqanlarına olan inamı;³²
- Vətəndaşların elektron hökumət barəsində düşüncələri;³³
- Dövlətin informasiya texnologiyalarından istifadə qabiliyyəti;
- Dövlətin ərazisində mövcud internet trafiki;
- Ölkə ərazisində bu cür sistemin yaradılmasına ehtiyacın olub-olmaması;
- Dövlətin maliyyə siyasəti.

Qeyd etdiyim siyahı sadəcə bunlarla kifayətlənmir, müxtəlif müəlliflər bu siyahını fərqli şəkildə müəyyən edirlər. Lakin mahiyyət etibarilə dövlətin elektron hökumət sisteminə keçid etməsi üçün qeyd edilən amillər hökmən nəzərdən keçirilməlidir. Əks halda elektron hökumət sisteminin uğursuzluğu

²⁷ *İngiliscə*: Government-to-Citizen (G2C).

²⁸ “Sahibkar” sözünün bu kontekstdə işlədilməsi bir çox müəlliflərə görə mübahisəli məsələdir.

²⁹ *İngiliscə*: Government-to-Business (G2B).

³⁰ *İngiliscə*: Government-to-Government (G2G).

³¹ Dövlətin bu sahədə xüsusi komissiya və ya komitə yaratmaq kimi zərurəti yoxdur. Ola bilər ki, dövlət bu məsələni mövcud icra orqanlarından birinin səlahiyyətinə aid etsin.

³² *Yuxarıda* istinad 25.

³³ Hakan Dikbaş, Kadriye Bilmecə, *E-Devlet ve E-Hazırlık Durumu*, 38 E-Bülten 13, 14 (2015).

qaçınılmaz olacaqdır.

Bəs elektron hökumət ənənəvi “dövlət” anlayışından nələri ilə fərqlənir? Suala müqayisəli analizlə cavab vermək daha məqsədəuyğundur. İlk öncə qeyd edim ki, məqalənin bundan sonrakı hissəsində ənənəvi “dövlət” anlayışı bir qədər qısaldiraraq sadəcə “dövlət” anlayışından istifadə ediləcək.

Müqayisəli şəkildə təhlil edərkən hər iki anlayışın əsasında duran elementlərə diqqət etmək lazımdır. Əgər dövlətdə əsas amil kimi birbaşa olaraq canlı, fiziki münasibətlər əhəmiyyət kəsb edirsə, elektron hökumətin əsasında sadəcə kodlaşdırılmış, mücərrəd münasibətlər dayanır. Bir digər tərəfdən vətəndaş süründürməçilik hallarını, həddindən artıq sənəd tələb olunmasını əsas gətirərək dövlətin bir sıra xidmətlərindən imtina edir, bir növ dövlətin sosial həyatında passiv vətəndaş rolunu oynayır.³⁴ Lakin elektron hökumətdə bu cür hallara, demək olar ki, rast gəlinmədiyindən vətəndaş bir növ daha “həvəsli” olur və dövlətin sosial həyatında aktiv iştirak edir.

Başqa bir aspektdən nəzər saldıqda qeyd edə bilərik ki, dövlətin müəyyən etdiyi xidmətlərdən elektron hökumət sistemi tətbiq olunmadan öncə istifadə kağız əsaslı münasibətlərə³⁵ dayanırdısa, elektron hökumətdən sonrakı dövrdə bu cür münasibət öz yerini onlayn əlaqələrə verdi. Eyni zamanda elektron hökumətdən öncəki dövrdə məhz əməliyyatların “kağızlı” münasibətlərə əsaslanması məhz zaman baxımından vətəndaşa böyük bir problem yaradır, vaxt itkisinə səbəb olurdusa, elektron hökumət bu cür problemi aradan qaldırmağa müvəffəq oldu.

Digər tərəfdən elektron hökumətdən əvvəlki dövrdə sənədləşmədə böyük yanlışlıqlar buraxılır, arxiv əməliyyatlarında müvafiq sənədin tapılması bəzən qeyri-mümkün olurdu. Elektron hökumət vahid onlayn bazaya malik olduğundan sənədlərin itmə, zədələnmə hallarında belə rahat bir şəkildə əldə etmək mümkündür.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi elektron hökumət sisteminin tətbiq olunmadığı dövlətlərdə korrupsiya, rüşvətxorluq kimi faktlara sıx-sıx rast gəlinir. Lakin elektron hökumət sistemi bu cür halların qarşısını almaqla vətəndaşlara, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə birbaşa xidmət emək üçün tətbiq olunur.

Son olaraq isə qeyd edə bilərəm ki, elektron hökumətdən əvvəlki dövrlərdə vətəndaşın müvafiq sənədi əldə etməsi, yaxud hər hansı xidmətdən yararlanması üçün bəzən bir neçə orqana getməsi tələb olunurdu. Lakin elektron hökumət sisteminin tətbiqi ilə artıq bütün əməliyyatlar vahid bir platformada birləşdirildi ki, bu da vətəndaşın asan və rahat şəkildə xidmətlərdən istifadəsinə şərait yaradır.

³⁴ Gökçe Maraş, “Kamu yönetimlerinde e-devlet ve e-demokrasi ilişkisi, 37 Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 121, 126 (2011).

³⁵ *Yenə orada.*

D. Elektron hökumətin faydaları

Elektron hökumətin faydalarını aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirə bilərik:

- İctimai xidmətləri daha asan və əlçatan etmək;
- Dövlət idarəçiliyində müasir texnologiyaların tətbiqini genişləndirməklə həyata keçirilən fəaliyyətin səviyyəsinin yüksəltmək;³⁶
- Dövlət orqanları və əhali arasında koordinasiyanı gücləndirmək;³⁷
- Vətəndaş məmnuniyyətini artırmaq;
- Sürətli və operativ xidmət göstərmək;
- İstifadəçinin yerləşdiyi coğrafi məkandan asılı olmayaraq ölkənin bütün ərazisində təqdim olunan elektron xidmətlərdən istifadənin mümkünlüyü;³⁸
- Xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- Qurumlararası əməkdaşlığın daha da gücləndirilmək;³⁹
- İnformasiya mübadiləsinin sürətləndirilmək;
- 7/24 xidmət sisteminin tətbiq etmək;⁴⁰
- Rüşvətxorluq və korrupsiyanı aradan qaldırmaq.

Bununla birlikdə elektron hökumətin müəyyən çətinlikləri də mövcuddur.

Belə ki:

- Fərdi məlumatların ələ keçirilmə riski;
- Vətəndaşların bəzilərinin internetdən istifadə edə bilmə bacarığının olmaması;
- Bəzi hallarda ölkənin bütün ərazisinin internet ilə tam təmin olunmaması elektron hökumət sisteminin effektiv işləməsinə maneçilik törədir.

E. Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət sisteminin tətbiqi

Elektron hökumət sistemi post-sovet ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda XXI əsrin ikinci on illiyindən etibarən tətbiq olunmağa başlanıb. Bununla belə elektron hökumət sisteminin inkişafı Azərbaycan Respublikasında nisbətən sürətli gedir. Nümunə olaraq bildirə bilərəm ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müxtəlif illərdə çap etdiyi "Elektron Hökumət Nəzarəti" adlanan rəhbərdə Azərbaycan Respublikası elektron hökumətdən istifadə və elektron hökumət inkişaf indeksinə⁴¹ görə 2014 və 2016-cı ildə kifayət qədər əhəmiyyətli irəliləyiş etmişdir.⁴² Belə ki, 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikası

³⁶ <https://www.e-gov.az/az/content/read/2> (Son dəfə ziyarət olunub 22.11.2016).

³⁷ Halil İbrahim Ülker, Bilgi toplumu ve devlet, 970 (2002).

³⁸ *Yuxarıda* istinad 31.

³⁹ Basu, 110, *yuxarıda* istinad 26.

⁴⁰ *Yuxarıda* istinad 1, 349.

⁴¹ *İngiliscə: E-Government Development Index (EGDI).*

⁴² İlk öncə qeyd edim ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Elektron Hökumət Nəzarəti"

müvafiq kriteriyalara görə dünya üzrə elektron hökumət sistemini tətbiq edən ölkələr arasında 96-cı pillədə idisə⁴³, 2014-cü ildə irəliləyərək 68-ci pilləyə qədər yüksəlmiş⁴⁴ və, nəhayət, 2016-cı ilin rəsmi məlumatında elektron hökumət sistemini tətbiq edən dünya dövlətləri arasında ən yüksək 50 dövlət arasına daxil olaraq 47-ci pillədə qərarlaşmışdır.⁴⁵

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət sisteminin formalaşdırılması beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramının (Elektron Azərbaycan)"⁴⁶ təsdiq edilməsi haqqında Sərəncamı, "Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında"⁴⁷ 23 may 2011-ci il tarixli Fərmanı və digər normativ hüquqi aktlarla fəaliyyəti üçün hüquqi baza yaradılmışdır.⁴⁸

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən normativ aktlarla bərabər, ölkə üzrə elektron hökumət sisteminin tətbiq edilə bilməsi üçün ilk başlarda digər dövlətlərin nümunələri rəhbər tutulmuşdur. Bu da birmənalı deyildir, nəzərə alsaq ki, elektron hökumət sistemi Amerika Birləşmiş Ştatlarından sonra Böyük Britaniya, Yaponiya və digər ölkələrdə hələ 90-cı illərin ortalarından etibarə tətbiq olunurdu, Azərbaycanda belə bir sistemin digər dövlətlərin ənənələrindən bəhrələnmək daha da təkmilləşdirməsi mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.⁴⁹ Bununla bərabər yuxarıda qeyd etdiyimiz

(*ingiliscə, UN E-Government Survey*) müvafiq olaraq 2004, 2005, 2008, 2010, 2012, 2014 və 2016-cı illərdə nəşr olunmuşdur. *Daha ətraflı bax: publicadministration.un.org*. Azərbaycan Respublikası elektron hökumət sistemini 2011-ci ildən tətbiq etməyə başladığını nəzərə alsaq, sözügedən Rəhbərlərin yalnız üçündə - 2012, 2014 və 2016-cı illərdə nəşr olunan buraxılışlarda statistik inkişaf siyahısına daxil olmuşdur.

⁴³ United Nations E-Government Survey 2012, 28 (2012).

⁴⁴ United Nations E-Government Survey 2014, 41 (2014).

⁴⁵ United Nations E-Government Survey 2016, 57 (2016).

⁴⁶ <http://president.az/articles/564>.

⁴⁷ <http://president.az/articles/2251>.

⁴⁸ *Yuxarıda* istinad 31.

⁴⁹ Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətlə bağlı qanunverici və normativ hüquqi aktlar bu sahənin tənzimlənməsində daha fəal rol oynayır. "Yerli icra hakimiyyəti orqanlarında vətəndaşların müraciətləri üzrə vahid elektron informasiya sisteminin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, *bax: http://www.president.az/articles/14960*, "Elektron hökumət" portalı haqqında Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, *bax: http://www.president.az/articles/7211*, Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, *bax: http://president.az/articles/2251*, "Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları"nın və "Elektron xidmət növlərinin Siyahısı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 191 nömrəli Qərarı, *bax: http://cabmin.gov.az/?/az/pressreliz/view/590*, Elektron xidmətlərin "Elektron hökumət" portalına qoşulması üçün Texniki Tələblər"nin təsdiq edilməsi haqqında

bütün prinsip və məqsədlər Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalında öz əksini tapa bilmişdir.

2011-ci ildən bu tərəfə Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalında təqdim olunan xidmətlərin sayı 5%-dən 74%-ə qədər artmışdır.⁵⁰ Sözügedən xidmətlər müxtəlif qurumların səlahiyyətinə aid olan məsələləri ehtiva edir, yəni burada istər, nazirliklərin, istər komitələrin və komissiyaların, istər idarələrin və xidmətlərin, istərsə də administrasiyaların xidmətlərindən, eləcə də, yeni yaradılan publik hüquqi şəxslərin xidmətlərindən yararlanmaq mümkündür.⁵¹

Kiçik bir haşiyə çıxaraq qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət və elektron müraciət sistemi ilə bağlı mövcud qanunvericilik aktlarında bir sıra çatışmazlıqlar mövcuddur. Bu sahədə müvafiq nəticə əldə olunması üçün qarşıya qoyulan məqsədlər sırasında ilk sırada məhz qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi durmalıdır.

Elektron hökumət sistemində mövcud olan və ola biləcək xidmətlər, eləcə də, Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalına daxil olan xidmətlər barədə məqalənin ikinci hissəsində ətraflı bəhs edilmişdir.

II. Elektron hökumət global bir anlayışdır

A. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Elektron Hökumət

Elektron hökumət sisteminin inkişafında bir sıra təşkilatların, o cümlədən də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Elektron Hökumət Nəzarəti⁵² adlı rəhbəri bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Elektron Hökumət Nəzarəti hər iki ildən bir olmaqla BMT-nin İctimai və İqtisadi İşlər üzrə Departamenti

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 118 nömrəli Qərarı və digər aktlar bunlara misaldır.

⁵⁰ *Yuxarıda* istinad 40, 60.

⁵¹ 29 dekabr 2015-ci il Publik hüquqi şəxslər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (*bax*: <http://www.president.az/articles/17678>) ilə üç qurum – Dövlət İmtahan Mərkəzi, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxs kimi müəyyən olunmuşdu. Bununla bərabər, Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 noyabr 2016-cı il Fərmanı (*bax*: <http://president.az/articles/21806>) ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyi, Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi, Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi, Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (AZƏRTAC), “İçərişəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsi, Dənizkənarı Bulvar İdarəsi, Bakı Nəqliyyat Agentliyi, İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi və Tərcümə Mərkəzi publik hüquqi şəxsləri yaradılmışdır.

⁵² *İngiliscə*: UN E-Government Survey.

tərəfindən hazırlanır və dövlətlərin elektron hökumətdən istifadə və təqdim etdiyi xidmətlərə görə sırasını müəyyən edir.⁵³ Sözügedən Rəhbər BMT-nin prinsiplərinə əsaslanaraq hazırlanır və bir növ informativ xarakter daşıyır. Ümumiyyətlə, BMT elektron hökumətdən istifadə və elektron hökumət sistemini tətbiq edən ölkələri 3 əsas başlıq altında nəzərdən keçirir:⁵⁴ *a. ən az inkişaf etmiş ölkələr;*⁵⁵ *b. inkişaf etməkdə olan kiçik ada dövlətləri;*⁵⁶ *c. inkişaf etməkdə olan dənizə çıxışı olmayan dövlətlər.*⁵⁷

B. OECD və elektron hökumət

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD, *ingiliscə Organization for Economic Cooperation and Development*)⁵⁸ da bu sahədə mühüm əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirir. Üzv dövlətlər üçün ümumi şəkildə müəyyən olunan araşdırmalarla bərabər, hər bir dövlətin siyasətinə əsaslanaraq həmin dövlət üçün ayrıca araşdırmalar da aparır.⁵⁹ Azərbaycan İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının üzvü olmasa da, ölkədə elektron hökumət sisteminin tətbiqində sözügedən təşkilatın apardığı araşdırmalar mühüm rol oynamışdır.

Bununla bərabər OECD elektron hökumət sisteminin tətbiqi və araşdırılması barədə mühüm sənədlər və rəhbərlər hazırlamışdır ki, bunlar sırasında *The e-Government Imperative 2003, E-Government for Better Government 2005, Open Government Data 2013, OECD Recommendation on Digital Government Strategies 2014, Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas 2016* və digərlərini göstərmək mümkündür.⁶⁰

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı il 22-23 sentyabrda OECD-nin 28 üzv dövlətinin iştirakı ilə Estoniyanın Tallin şəhərində "OECD E-

⁵³ Yuxarıda istinad 39, 3.

⁵⁴ Yuxarıda istinad 39, 5.

⁵⁵ *İngiliscə:* Least Developed Countries (LDCs).

⁵⁶ *İngiliscə:* Small Island Developing States (SIDS).

⁵⁷ *İngiliscə:* Land-Locked Developing Countries (LLDCs).

⁵⁸ Demokratiya və bazar münasibətli iqtisadiyyat prinsipini qəbul edən inkişaf etmiş ölkələri birləşdirən beynəlxalq təşkilat. Daha ətraflı *bax:* www.oecd.org/about.

⁵⁹ Misal olaraq 2016-cı ildə Meksika üçün Open Government Data Review of Mexico, *bax:* www.oecd.org/gov/open-government-data-review-of-mexico-9789264259270-en.htm (son dəfə ziyarət edilib: 29.11.2016), 2016-cı ildə Çili üçün Digital Government in Chile, *bax:* www.oecd.org/gov/digital-government-in-chile-9789264258013-en.htm (son dəfə ziyarət edilib: 29.11.2016), 2013-cü ildə Misir üçün OECD e-Government Studies: Egypt 2013, *bax:* www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-e-government-studies-egypt-2012_9789264178786-en (son dəfə ziyarət edilib: 29.11.2016), 2010-cu ildə Danimarka üçün Denmark: Efficient e-Government for Smarter Public Service Delivery, *bax:* www.oecd-ilibrary.org/governance/denmark-efficient-e-government-for-smarter-public-service-delivery_9789264087118-en (son dəfə ziyarət edilib: 29.11.2016) və s.

⁶⁰ <http://www.oecd.org/gov/digital-government/digital-government-publications.htm> (son dəfə ziyarət edilib: 29.11.2016).

Leaders 2016: Leading the Data-driven Public Sector” adlı görüş keçirilmişdir. Görüşün əsas məqsədi dövlətlərdə elektron hökumət sisteminin inkişafı və daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin irəli sürülməsi, eyni zamanda elektron hökumət sisteminin tətbiqi ilə bağlı hesabatların verilməsi olmuşdur.⁶¹

C. Amerika Birləşmiş Ştatları və elektron hökumət

Bildiyimiz kimi Amerika Birləşmiş Ştatları informasiya texnologiyalarının tətbiqində dünyanın ən qabaqcıl dövlətlərindən biri, hətta birincisidir. Məhz bu birincilik dövlətin hökumət tərəfindən göstərilən xidmətlərinə də mühüm təsir göstərmişdir. Hələ 90-cı illərin sonunda artıq elektron hökumət sistemi barədə layihə hazırlansa da, Amerika Birləşmiş Ştatları ərazisində internetin sürətli trafiki olmadığından bu layihə tədricən həyata keçirilməyə başlandı. Sözügedən layihə 2000-ci ildə “firstgov.gov” şəklində bir veb sayt kimi təqdim olundu və layihə yalnızca elektron hökuməti deyil, həm də mövcud dövlət strukturunu onlayn mühitə daşımaqla hər iki hökuməti bir portalda birləşdirdi.⁶² Lakin 2007-ci ildə sözügedən portal öz adını “usa.gov” olaraq dəyişdirdi.⁶³

Amerika Birləşmiş Ştatlarında elektron hökumət sisteminin əsası məhz 2002-ci il Elektron Hökumət Aktı⁶⁴ ilə tənzim olunsa da, bu sahədə müvafiq doktrinal mətnlər və eləcə də digər aktlar az deyildir. Sözügedən Aktın əsas məqsədləri birbaşa olaraq Amerika Birləşmiş Ştatlarının bu sahədəki məqsədləri hesab olunur və onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- i. Elektron hökumətə daxil olan xidmətlərin keyfiyyətini artırmaq məqsədilə Federal Hökumətin effektiv rəhbərliyini təmin etmək;
- ii. Elektron hökumət xidmətlərində vətəndaşların daha aktiv iştirakını təmin etmək məqsədilə internetin və, eləcə də, digər informasiya texnologiyalarını inkişaf etdirmək;
- iii. Elektron hökumət xidmətlərinin təqdim və təmin olunması zamanı qurumlararası əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;
- iv. Hökumətin öz məqsədlərinə və nəticələrinə nail olmaq qabiliyyətini artırmaq;
- v. Vətəndaş-mərkəzli Hökumət xidmətlərini təmin etmək üçün internetin və əlaqəli texnologiyaların inkişafını təmin etmək;
- vi. Biznes və digər hökumət qurumları üçün qiymət və öhdəlikləri azaltmaq;

⁶¹ <http://www.oecd.org/governance/eleaders/oecd-e-leaders-meeting-2016-communicue.pdf>

⁶² State E-Government Strategies: Identifying Best Practices and Applications, Report for the Congressional Research Service by The University of Texas at Austin, 7 (June 27 2006), <http://ljb.utexas.edu/archive/pubs/pdf/e-government.pdf>

⁶³ <https://www.usa.gov/history-of-website> (son dəfə ziyarət olunub: 29.11.2016).

⁶⁴ *İngiliscə adı*: E-Government Act of 2002, www.congress.gov/107/plaws/publ347/PLAW-107publ347.pdf

- vii. Məmurların daha yaxşı fəaliyyətini təmin etmək;
- viii. Bir neçə vasitəylə yüksək keyfiyyətli Hökumət informasiya və xidmətlərinə çıxışı təmin etmək;
- ix. Federal Hökuməti daha şəffaf və məsuliyyətli etmək;
- x. Dövlət və özəl qurumların ən yaxşı təcrübələrindən istifadə edərək Hökumət fəaliyyətlərini təkmilləşdirmək;
- xi. Hökumət informasiya və xidmətlərinə şəxsi toxunulmazlıq, beynəlxalq güvənlik, məlumatların qorunması, fiziki məhdudiyəti olan insanların rahat şəkildə çıxışının təmin olunması və digər əlaqəli hüquqların müdafiəsi ilə bağlı qanun və aktlara uyğun şəkildə çıxışı təmin etmək.⁶⁵

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının ayrıca elektron hökumət sistemi yoxdur. Yəni bütün hökumət xidmətləri bir bazada – www.usa.gov veb saytında birləşdirilmişdir və buradakı xidmətlərin əsas səciyyəvi cəhəti Amerika Birləşmiş Ştatlarında mövcud olan bütün qurumların, demək olar ki, bütün xidmətlərinin eyni zamanda elektron formada mümkün olmasındadır.⁶⁶ Elektron hökumət xidmətləri Amerika Birləşmiş Ştatlarında Ştatların hər birinin ayrı-ayrı qurumlarının səlahiyyətlərinə aid olan xidmətlərdir və bu da öz növbəsində hər bir ştatın sakininə xidmətlərdən asanlıqla istifadə edə bilməsinə imkan yaradır.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında elektron hökumət sisteminin tətbiqi olunması sürətlə həyata keçirilmişdir. Hələ 2001-ci ildə layihəsi hazırlanan və 2002-ci ildə Corc Buş tərəfindən imzalanaraq qüvvəyə minən Elektron Hökumət Aktında Ağ Evin “İdarəçilik və Büdcə Ofisi”⁶⁷ nəzdində “Elektron Hökumət və İnformasiya Texnologiyaları Ofisinin” qurulması nəzərdə tutulmuş və sonrakı illərdə tədricən sözügedən qurum yaradılmışdır.⁶⁸ 2012-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının həmin dövrdə hakimiyyətdə olan prezidenti Barak Obamanın icra orqanlarının rəhbərlərinə ünvanladığı “21-ci əsr elektron hökumətinin qurulması”⁶⁹ adlı memorandumunun nəticəsində elektron hökumət sistemi daha da təkmilləşdi.

D. Avropa və Elektron Hökumət

Avropa ərazisində elektron hökumət sisteminin tətbiqi də XXI əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. 23-24 mart 2000-ci ildə Lissabonda keçirilmiş Avropa Şurasının Zirvə Toplantısında Elektron Avropa sistemini tətbiq etmək barədə müzakirələr aparılmış və daha sonrakı aylarda “Elektron Avropa 2002 Planı”

⁶⁵ E-Government Act of 2002, Section 2 (b).

⁶⁶ Xidmətlərin siyahısı üçün bax: www.usa.gov/federal-agencies.

⁶⁷ *İngiliscə*: Office of Management and Budget.

⁶⁸ *İngiliscə adı*: Office of E-Government and Information Technologies: www.whitehouse.gov/omb/e-gov.

⁶⁹ www.whitehouse.gov/sites/default/files/uploads/2012digital_mem_rel.pdf.

qəbul edilmişdir.⁷⁰ Planın əsas məqsədi ən qısa zamanda bütün Avropanın internetlə təmin olunmasından ibarət idi ki, nəzərdə tutulan müddət ərzində artıq bütün Avropa sürətli internetlə təmin olundu. Analoji plan 2005-ci ildə də qəbul edilmiş və tədricən Avropada elektron hökumət sistemi formalaşmağa başlamışdır.

2015-ci ildə isə Avropa Komissiyası tərəfindən “European e-Government Action Plan 2016-2020” adlı plan hazırlandı.⁷¹ Finlandiya, İngiltərə, İspaniya, İtaliya kimi dövlətlər hazırda elektron hökumət sistemini aktiv şəkildə tətbiq edir.

E. Birləşmiş Krallıq və Elektron Hökumət

1995-ci ildə Birləşmiş Krallıq və Kanada elektron və ya onlayn hökumət sisteminin tətbiq olunmasını nəzərdə tutan pilot layihəyə başlamaq barədə təklif irəli sürdülər və bu layihənin əsas məqsədi cəmiyyət və hökumət arasında münasibətləri daha da inkişaf etdirməkdən ibarət idi.⁷²

Birləşmiş Krallığa daxil olan dövlətlərin hər birinin qanunvericiliyi ayrı olsa da, elektron hökumət sistemi, demək olar ki, bir-biriləri ilə ortaqdır.⁷³ Amerika Birləşmiş Ştatlarında olduğu kimi Birləşmiş Krallıqda da elektron hökumət üçün ayrıca bir baza, sayt yoxdur və bütün xidmətlər bir bazada – www.gov.uk adlı saytda birləşdirilmişdir.

F. Asiya və Elektron Hökumət

2015-ci il 19-20 avqust tarixlərində “Daimi inkişaf üçün Elektron Hökumət, Ağıllı Şəhərlər və Rəqəmsal Cəmiyyətlər” adlı Asiya Regional Forumu keçirilmiş və Forumda Asiya dövlətlərində mövcud elektron hökumət sistemlərinin vəziyyəti və perspektivləri barədə mühüm müzakirələr aparılmışdır.⁷⁴

Asiya dövlətləri içərisində Çin, Yaponiya, Cənubi Koreya, Sinqapur kimi

⁷⁰ Yuxarıda istinad 5, 104.

⁷¹ ec.europa.eu/digital-single-market/en/european-egovernment-action-plan-2016-2020 (son dəfə ziyarət olunub 30.11.2016).

⁷² Francis G. B. Aldhouse, *Electronic Government: A UK Perspective*, 10 International Review Of Law, Computers And Technology 157, 158 (1996).

⁷³ www.gov.uk. Bununla birlikdə Birləşmiş Krallığa daxil olan hər bir dövlətin inzibati qanunvericiliyi ayrı-ayrılıqda tənzim olunur. Məsələn, Uelsin hökumət quruluşu “Government of Wales Act 1998” (bax: www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/38/pdfs/ukpga_19980038_en.pdf), Şotlandiyanın hökumət quruluşu Scotland Act of 1998 (bax: www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/pdfs/ukpga_19980046_en.pdf), Şimali İrlandiyanın hökumət quruluşu “Northern Ireland Act of 1998” (bax: www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/47/pdfs/ukpga_19980047_en.pdf) və digər aktlarla tənzimlənir.

⁷⁴ <http://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/AsiaPacific/Pages/Events/2015/August-eGov2015/home.aspx> (son dəfə ziyarət olunub: 30.11.2016).

dövlətlər elektron hökumət sistemindən aktiv şəkildə istifadə etdikləri halda, Malayziya, Myanmar, Pakistan kimi dövlətlər bu sistemdən nisbətən passiv şəkildə istifadə edirlər.

G. Afrika və Elektron Hökumət

1996-cı ildə Afrika İnformasiya Cəmiyyətinin təşəbbüsü ilə elektron hökumət sistemi barədə ilkin təkliflər irəli sürüldü.⁷⁵ Sonrakı dövrlərdə elektron hökumət sisteminin tətbiqi sahəsində mühüm aktlar qəbul olunmuşdur ki, bu aktlar məhz elektron hökumət sisteminin Afrika dövlətlərində inkişafına gətirib çıxarmışdır.

2016-cı ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Elektron Hökumət Nəzarəti" adlanan Rəhbərdə bəzi Afrika dövlətləri elektron hökumət sistemindən istifadə və onlayn xidmət indeksinə⁷⁶ əsasən sıralanmışdır. Belə ki, Mərakeş Afrika dövlətləri içərisində yüksək göstəricilərlə siyahıda yer aldığı halda, Angola, Seneqal kimi dövlətlər orta, Əl-Cəzayir, Eritriya, Konqo kimi dövlətlər isə zəif göstəricilərə görə sıralanmışdırlar.⁷⁷

III. Elektron Hökumət sistemindən istifadə

A. Elektron Hökumət Portalı və ora daxil olan xidmətlər

Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət və ondan istifadə mexanizminin müəyyən olunmasında Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalının mühüm rolu vardır. Elektron Hökumət Portalının təsis edilmə əsaslarını və normativ aktları əvvəlki bölmədə ətraflı şəkildə qeyd etmişdik.⁷⁸ Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalı müəyyən məqsədlər daxilində və müəyyən istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir. Belə ki, Elektron Hökumət Portalı Haqqında Əsasnamənin⁷⁹ 2-ci maddəsinə əsasən Elektron Hökumət Portalının fəaliyyət prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

2.1.1. modulluq və miqyaslılıq - ciddi dəyişikliklər edilmədən portalın proqramtexniki komponentlərinin inkişaf etdirilməsi imkanının olması;

⁷⁵ Nancy J. Hafkin, *E-government in Africa: An Overview of Progress Made and Challenges Ahead*, UNDESA/UNPAN work papers 3 (2009).

⁷⁶ *İngiliscə*: Online Service Index (OSI).

⁷⁷ *Yuxarıda* istinad 41, 59.

⁷⁸ "Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanı Elektron Hökumət Portalının təsis olunması üçün əsas olmuşdur.

⁷⁹ "Elektron hökumət portalı haqqında Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il, 5 fevral tarixli 813 nömrəli Fərmanı.

- 2.1.2. sərbəstlik - portalın tərkibinin və fəaliyyətinin ona qoşulmuş informasiya sistemlərində və ehtiyatlarında aparılan təşkilati, inzibati, texniki və digər dəyişikliklərdən asılı olmaması;
- 2.1.3. sistemlilik - dövlət orqanları tərəfindən elektron xidmətlərin göstərilməsi məqsədi ilə mövcud olan və ya yeni yaradılan informasiya sistemlərinin və ehtiyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin və uzlaşmasının təmin edilməsi;
- 2.1.4. təhlükəsizlik - sertifikatlaşdırılmış proqram təminatından və proqram-texniki vasitələrdən istifadə edilməsi, məlumatlarla, o cümlədən fərdi məlumatlarla bağlı informasiya mübadiləsi zamanı qanunun tələblərinə riayət edilməsi, təşkilati, texniki, texnoloji tədbirlər həyata keçirməklə informasiyanın mühafizəsinin təmin edilməsi;
- 2.1.5. istifadə asanlıığı - informasiya ehtiyatlarına bir dəfə daxil edilmiş məlumatlardan "bir pəncərə" prinsipi əsasında çoxsaylı istifadənin təmin edilməsi;
- 2.1.6. səmərəlilik - informasiya mübadiləsinin real vaxt rejimində həyata keçirilməsi, qarşılıqlı əlaqələrin optimallaşdırılması və bununla bağlı vaxt itkisinin və maliyyə məsrəfinin azaldılması;
- 2.1.6. şəffafliq - sistem daxilindəki fəaliyyətin şəffafliqının və hesabatlılığının təmin edilməsi, həyata keçirilən prosedurların və onların nəticələrinin izlənməsi üçün şəraitin yaradılması.⁸⁰

Burada əsas məqamlardan biri Elektron Hökumət Portalına daxil olan xidmətlər və onların necə tənzim olunmasıdır. Ümumiyyətlə, Elektron Hökumət Portalına daxil olan xidmətləri hansı sahələri əhatə edir? Normativ aktlarda bu cür qruplaşma artıq müəyyən olunmuşdur. Belə ki, bu sahələr sırasında "1. Ailə, qadın, uşaq problemləri; 2. arxitektura və tikinti; 3. dini qurumlarla iş; 4. dövlət qulluğu; 5. əmək və məşğulluq; 6. əmlak münasibətləri; 7. gömrük işi; 8. hüquqi xidmətlər; 9. hüquq mühafizə; 10. idman və bədən tərbiyəsi; 11. kənd təsərrüfatı; 12. kommunal xidmətlər; 13. konsulluq xidmətləri; 14. qaçqınlar və məcburi köçkünlərlə iş; 15. maliyyə, qiymətli kağızlar, audit; 16. mədəniyyət, turizm; 17. müdafiə; 18. nəqliyyat; 19. rabitə və informasiya texnologiyaları; 20. səhiyyə; 21. sənaye, ticarət; 22. sosial müdafiə, sosial təminat; 23. standartlaşdırma və metrologiya; 24. statistika; 25. təbii resurslar və ekologiya; 26. təhsil və elm; 27. torpaq və xəritəçəkmə; 28. vergilər; 29. vətəndaşlıq, miqrasiya"⁸¹ daxildir.

Bununla birlikdə Elektron Hökumət Portalında mövcud olan xidmətlər həm də vətəndaş, sahibkar və qeyri-rezident xidmətləri olmaqla da qruplaşdırılmışdır ki, bu da öz növbəsində insanların Portaldan rahat bir şəkildə istifadə etməsini nəzərdə tutmuşdur.

⁸⁰ Yenə orada.

⁸¹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 24 noyabr tarixli 191 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş və 1 nömrəli əlavədə qeyd olunan "Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi" QAYDALARI, 3-cü maddə.

Qeyd etdiyimiz xidmətlər hər biri müxtəlif icra orqanlarının və publik hüquqi şəxslərin⁸² səlahiyyətinə aiddir və bu da müvafiq normativ aktlarda öz əksini tapmışdır. "Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi" Qaydalarına əsasən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən sözügedən qaydalarla müəyyən olunmuş konkret sahələr üzrə xidmətlərin təşkili hər bir xidmət üzrə hazırlanmış inzibati rəqlamentə uyğun olaraq həyata keçirilir.⁸³ Eyni zamanda Qaydalar göstərilən xidmətlərin iki əsas növdə - informasiya və interaktiv xarakterli elektron xidmətlər olduğunu müəyyən etmişdir. İnformasiya növlü elektron xidmətlərdə istifadəçilərə sərbəst olaraq müxtəlif məsələlər üzrə elektron formada məlumatlanma imkanı təmin edilir. İnteraktiv növlü elektron xidmətlərdə istifadəçilərin mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının informasiya sistemlərinə sorğu və ya tapşırıqla müraciəti və müvafiq informasiya, sənəd və ya hər hansı tələb olunan nəticənin əldə edilməsi üçün qarşılıqlı məlumat mübadiləsi təmin edilir.⁸⁴

Yuxarıda qeyd etmişik ki, bu xidmətlərin hər biri müxtəlif qurumların səlahiyyətlərinə aiddir. Bu cür icra orqanlarının və onlara aid olan xidmətlərin konkret siyahısı "Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi" Qaydalarının və "Elektron xidmət növlərinin Siyahısı"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 24 noyabr tarixli 191 nömrəli qərarında dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarında göstərilmiş⁸⁵ və 39 icra orqanının və publik hüquqi şəxslərin səlahiyyətinə aid olan 400-dən çox xidmət müəyyən olunmuşdur.⁸⁶

⁸² Bax: Yuxarıda istinad 47.

⁸³ Yenə orada, 4.1-ci maddə.

⁸⁴ Yuxarıda istinad 61, 4.2 və 4.3-cü maddələr. Qeyd edilən hər iki növ arasında əsas fərqlərdən biri birincisi üçün identikləşdirmə tələb olunmadığı halda, ikincisi üçün identikləşdirmənin tələb olunması mütləqdir.

⁸⁵ Sözügedən aktda hal-hazırda mövcud olmayan qurumların adları da yer almışdır. Məsələn, Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi və s.

⁸⁶ Sözügedən icra orqanları sırasına aiddir: 1. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi; 2. Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi; 3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası; 4. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi; 5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi; 6. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi; 7. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi; 8. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi; 9. Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu; 10. Fövqəladə Hallar Nazirliyi; 11. Səhiyyə Nazirliyi; 12. Dövlət Statistika Komitəsi; 13. İqtisadiyyat Nazirliyi; 14. "AzərEnerji" ASC; 15. Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi; 16. Milli Arxiv İdarəsi; 17. Gənclər və İdman Nazirliyi; 18. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi; 19. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi; 20. Müəllif Hüquqları Agentliyi; 21. Dövlət Dəniz Administrasiyası; 22. Dövlət Sərhəd Xidməti; 23. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi; 24. "Azərsu" ASC; 25. Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi; 26. Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası (Bax: Yuxarıda istinad 47, yeni qaydada

Eyni zamanda Elektron Hökumət Portalında Bank Xidmətləri sahəsində yalnızca bir bankın – Bank of Baku-nun xidmətləri, daha doğrusu bir xidməti⁸⁷ qeyd olunmuşdur. Lakin bu heç də digər bankların elektron xidmətlərdən istifadə etmədiyi mənasına gəlmir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən, demək olar ki, bütün bankların rəsmi saytlarında xidmətlərdən elektron şəkildə yararlanmaq üçün ayrı-ayrı bölmələr vardır. Təklif edərdik ki, bütün bankların bu cür xidmətləri vahid bir portalda, yəni Elektron Hökumət Portalında birləşdirilsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən qurumların göstərdikləri elektron xidmətlər Elektron Xidmətlər Reyestrinə daxil edilməlidir.⁸⁸ Elektron xidmətin qeydə alınması üçün xidməti göstərən qurum müvafiq ərizə formasını⁸⁹ dolduraraq, Reyestrin operatoruna müraciət etməlidir. Reyestrin operatoru müraciət ərizəsini aldıqdan sonra 3 iş günü ərzində elektron xidməti qeydə alaraq Reyestrə daxil edilməsini təmin edir və elektron xidmətə təkrar olunmaz reyestr nömrəsinin verilməsi barədə müvafiq quruma bildiriş göndərir. Reyestrə daxil edilmiş elektron xidmətlər barədə məlumatlarda düzəlişlərə ehtiyac olduqda, təminatçı 3 iş günü ərzində Reyestrə müvafiq düzəlişlərin edilməsi üçün Reyestrin operatoruna müraciət etməlidir.⁹⁰ Elektron xidmətin qeydə alınmasının ləğv edilməsi təminatçının müraciəti əsasında və qanunvericiliyin tələblərinə uyğun həyata keçirilir. Reyestrə düzəlişlər edilməsi barədə müraciət daxil olduğu tarixdən etibarən Reyestrin operatoru tərəfindən 1 iş günü ərzində həyata keçirilir və bu barədə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanına məlumat verilir.⁹¹

B. Elektron müraciət⁹²

Elektron müraciət anlayışına keçməzdən öncə, fikrimcə, müraciət

Dövlət İmtahan Mərkəzi); 25. Müdafiə Sənayesi Nazirliyi; 26. Energetika Nazirliyi; 27. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi; 28. Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti; 29. Prezident yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiya; 30. Nəqliyyat Nazirliyi; 31. Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi; 32. Dövlət Miqrasiya Xidməti; 33. Prezident yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi (ASAN Xidmət); 34. Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi; 35. Xarici İşlər Nazirliyi; 36. Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidməti; 37. Azərişiq ASC; 38. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; 39. İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil – Ombudsman, daha ətraflı *bax*: www.e-gov.az/az/services

⁸⁷ Portalda Bank of Baku-nun tək bir xidməti – Debet kartlarının onlayn sifarişini göstərilməmişdir, *bax*: www.e-gov.az/az/services/topic/53/?t=citizen (son dəfə ziyarət olunub: 30.11.2016).

⁸⁸ Yuxarıda istinad 61, 10-cu maddə.

⁸⁹ Müvafiq ərizə forması 61-ci istinadda qeyd olunan QAYDALARIN 2 nömrəli əlavəsində göstərilmişdir.

⁹⁰ Yuxarıda istinad 61, 10.6-cı maddə.

⁹¹ *Yenə orada*, 10.7 və 10.8-ci maddələr.

⁹² Məqalənin bu hissəsi sırf Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi baxımından təhlil

anlayışının definisiyasını müəyyən etmək daha məqsədəuyğundur. Bu baxımdan “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2015-cu il Qanununda müəyyən edilmiş anlayış kifayət qədər əhatəlidir:

müraciət – müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxsinə şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə yazılı (o cümlədən elektron) formada göndərilən (təqdim edilən) və ya şifahi formada edilən fərdi və ya kollektiv təklif, ərizə, şikayət⁹³

Göründüyü kimi, qeyd edilən anlayışa müvafiq olaraq müraciət təklif, ərizə və ya şikayət formasında ola bilər.⁹⁴ Analoji anlayışlar “Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il Qanununda da öz əksini tapmışdır.⁹⁵ Bununla bərabər, 30 sentyabr 2015-ci il Qanunu elektron müraciət anlayışının da definisiyasını da müəyyən edir:

elektron müraciət – müraciətə baxan subyektin və ya onun vəzifəli şəxsinin elektron ünvanına göndərilən və ya rəsmi internet saytı vasitəsilə daxil edilən müraciət⁹⁶

Ümumiyyətlə, vətəndaşların, eləcə də əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin müraciət etmək hüququ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 57-ci maddəsi və 94-cü maddəsinin I hissəsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq təsbit olunmuşdur.⁹⁷ “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan

olunmuşdur.

⁹³ “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2015-cu il Qanunu, 3.0.2-ci maddə.

⁹⁴ *Yenə orada*. Belə ki, 3.0.3-cü maddəyə əsasən təklif – qanunların və digər normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, dövlət və bələdiyyə orqanlarının və digər müraciətə baxan subyektlərin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, elm, təhsil, mədəniyyət, hüquq, sosial-iqtisadi, yaradıcılıq və başqa sahələrlə bağlı məsələlərin həlli barədə edilən müraciətdir. 3.0.4-cü maddəyə əsasən ərizə – hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciətdir. 3.0.5-ci maddəyə əsasən isə şikayət – pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası və müdafiəsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciət nəzərdə tutulur. Vətəndaşlar, eləcə də əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər bu müraciətləri fərdi və ya kollektiv qaydada, eyni zamanda həm şifahi, həm də yazılı qaydada həyata keçirə bilərlər.

⁹⁵ *Bax*: həmin Qanunun 3-cü maddəsi.

⁹⁶ *Yuxarıda* istinad 84, 3.0.12-ci maddə. Fikrimcə, qanunun bu maddəsində qeyd edilən anlayış kifayət qədər əhatəlidir.

⁹⁷ *Bax*: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası 57-ci maddə - Müraciət etmək hüququ və 94-cü maddənin I bəndinin 1-ci hissəsi “bu Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarından və azadlıqlarından istifadə, bu hüquqların və azadlıqların dövlət təminatı”. 57-ci maddəyə əsasən: *I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək, habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər göndərmək hüququ vardır. Hər bir müraciətə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavab verilməlidir. II. Azərbaycan*

Respublikasının 30 sentyabr 2015-cu il Qanununun 1-ci maddəsi subyektlərin müraciət etmək hüququnu müəyyən edir ki, bu da öz növbəsində yalnız fiziki şəxslərin deyil, həm də hüquqi şəxslərin bu hüquqdan istifadə etmək imkanını özündə ehtiva edir. Burada ən əsas məqamlardan biri isə irqinə, milliyyətinə, dininə, dilinə, cinsinə, mənşəyinə, əmlak vəziyyətinə, qulluq mövqeyinə, əqidəsinə, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətinə görə şəxsin müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdırmaq qadağan olunmasıdır ki, bu da Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş müddələrin tələblərindən irəli gəlir. Ümumiyyətlə, haqqında danışdığımız Qanunun müddəaları, əgər başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, vətəndaşların bütün müraciətlərinə (eləcə də, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin) şamil olunur.⁹⁸

Hal-hazırda dünyada bir çox dövlətlər əhalisinin elektron hökumət

Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, habelə ayrı-ayrı vətəndaşların fəaliyyətini və ya işini tənqid etmək hüququ vardır. Tənqiddə görə təqib qadağandır. Təhqir və böhtan tənqid sayıla bilməz.

⁹⁸ Ümumiyyətlə, sözügedən qanunun 5.1-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya qanunlarında, başqa qanunlarda, onların əsasında qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlarda, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, bu Qanunun müddəaları vətəndaşların bütün müraciətlərinə şamil edilir. Lakin bəzi istisna hallar mövcuddur. Qanunun 5-ci maddəsi bu cür halları müəyyən etmişdir. Belə ki:

5.2. Bu Qanunun müddəaları vətəndaşların məhkəmə icraatı və ya inzibati icraat çərçivəsində etdikləri müraciətlərə şamil edilmir.

5.3. Hərbi qulluqçuların xidmətlə əlaqədar bilavasitə rəislərinə və ya böyük rəislərinə müraciət etmə və onlara baxılması qaydası Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi və İntizam Nizamnaməsi ilə tənzimlənir.

5.4. Referendumun və seçkilərin bilavasitə təşkili və keçirilməsi ilə əlaqədar müraciətlərin edilməsi və onlara baxılması qaydası Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

5.5. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (ombudsmana) insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərin verilməsi və bu şikayətlərə baxılması qaydası "Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu ilə tənzimlənir.

5.6. İnformasiya əldə edilməsi üçün sorğunun verilməsi və informasiya əldə edilməsi haqqında sorğuya baxılması qaydası "İnformasiya əldə etmək haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir.

5.7. Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda şikayətlərə baxılması qaydası "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir.

5.8. Siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunan ictimai əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirən hüquqi şəxslərə, habelə normativ hüquqi aktlar və ya müqavilə əsasında təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və sosial sahələrdə xidmət göstərən özəl hüquqi şəxslərə və fərdi sahibkarlara müraciət edilməsi və həmin müraciətlərə baxılması qaydası bu Qanunla tənzimlənir.

sistemindən və yaxud da ayrı-ayrı qurumların veb saytından müvafiq qurumlara müraciət edə bilməsi üçün istər texniki, istərsə də maddi olaraq bütün imkanları təmin etmişdir. Məsələn, Türkiyə Cümhuriyyətində T.C. Gümrük və Ticaret Bakanlığının xidmətlərindən istifadə etmək, eləcə də onlayn müraciət etmək üçün həm Türkiyə Cümhuriyyəti öz hökumət portalından⁹⁹, həm də müvafiq icra hakimiyyət orqanının rəsmi saytından¹⁰⁰ istifadə etmək mümkündür. Azərbaycan Respublikasında hazırda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına¹⁰¹ uyğun olaraq bütün dövlət orqanlarına, eləcə də, bir çox digər qurumlara elektron müraciət edilə bilməsi üçün şərait yaradılmışdır. Sözsüz ki, sözügedən müraciət həm Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalı vasitəsilə, həm də müvafiq qurumun rəsmi saytı vasitəsilə mümkündür. Məsələn, şəxs Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinə elektron qaydada müraciət etmək üçün iki üsuldan istifadə edə bilər: a. Elektron Hökumət Portalında vətəndaşlar üçün müəyyən olunmuş müvafiq qurumun xidmətləri – Vergilər Nazirliyinin xidmətləri içərisindən “Vergilər Nazirliyinə onlayn müraciət” hissəsini seçməklə;¹⁰² b. Vergilər Nazirliyinin rəsmi saytına – taxes.gov.az saytına daxil olaraq Müraciətlər bölməsindən “Online müraciət” hissəsini seçməklə.¹⁰³ Fikrimcə, hazırda Azərbaycan Respublikası ərazisində elektron müraciət və elektron xidmətlərindən daha geniş şəkildə istifadə edən qurum Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyidir (ASAN Xidmət) ki, bu da xidmətlərdən istifadənin daha rahat olmasından irəli gəlir.

Bəs elektron şəkildə ünvanlanan müraciətə necə baxılır? Elektron müraciət həmin müraciətə baxan subyektin və ya onun vəzifəli şəxsinin elektron ünvanına göndərilir və ya onun rəsmi internet saytına daxil edilir. Müraciətə baxan subyektin rəsmi internet saytına daxil edilən müraciətdə vətəndaşın elektron və ya poçt ünvanı göstərilməlidir.¹⁰⁴ Bəzi hallarda şəxs öz müraciətini elektron imza və yaxud da ona müvafiq alternativlə təsdiq etməli olur ki, bu barədə də məqalənin üçüncü hissəsində qeyd etmişəm.

Elektron müraciətlərə müraciətə baxan subyektlər və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən müraciət edənin göstərdiyi elektron ünvan vasitəsilə elektron qaydada və ya müraciət edənin xahişi ilə poçt ünvanı vasitəsilə yazılı cavab verilməklə baxılır. Elektron müraciətdə müraciət edənin elektron

⁹⁹ www.turkiye.gov.tr/basvur

¹⁰⁰ www.gtb.gov.tr

¹⁰¹ Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2011-ci il tarixli Fərmanı, daha ətraflı *bax*: <http://president.az/articles/2251>.

¹⁰² Yoxlamaq üçün: www.e-gov.az/az/services

¹⁰³ *Bax*: www.taxes.gov.az/modul.php?name=muraciet

¹⁰⁴ *Yuxarıda* istinad 84, 6.7-ci maddə.

ünvanı göstərilmədikdə müraciətə poçt vasitəsilə yazılı cavab verilir.¹⁰⁵ Lakin təcrübədə əksər etibarilə poçt vasitəsilə yazılı cavab verilməsi geniş yayılmışdır. Burada əsas məsələlərdən biri də müraciətin hansı halda baxılmış sayılmasıdır. Bu barədə yuxarıda qeyd etdiyim Qanunun 7.5-ci maddəsində qeyd edilir:

Müraciətdə göstərilən məsələyə baxıldıqda və bu barədə vətəndaşa (kollektiv müraciətlərdə - müraciət edən şəxslərdən birinə) əsaslandırılmış cavab verildikdə müraciət baxılmış hesab olunur. Müraciətə dövlət dilində cavab verilir.

Bəs vətəndaşların elektron müraciətləri hansı müddətdə nəzərdən keçirilir? Ümumiyyətlə, vətəndaşların müraciətlərinə ən gec 15 iş günü, əlavə araşdırma tələb olunduğu hallarda isə ən gec 30 iş günü müddətində baxılır.¹⁰⁶ Müraciətə baxan subyektlər müraciətdə irəli sürülən məsələlərin həlli onların səlahiyyətinə aid olmadıqda, müraciəti üç iş günündən gec olmayaraq aidiyyəti üzrə göndərir və müraciət edənə bu barədə məlumat verirlər. Müraciətdə göstərilən məsələ bir neçə müraciətə baxan subyektin səlahiyyətinə aid edildikdə müraciətin surəti üç iş günündən gec olmayaraq həmin subyektlərə göndərilir.¹⁰⁷

Müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliyində vətəndaşların müraciətlərinə, eləcə də, elektron müraciətlərə baxılmamasına görə müəyyən sanksiyalar nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasında isə qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 594-1-ci maddəsinə, yəni vətəndaşların müraciətləri haqqında qanunvericiliyin pozulmasına əsasən:

594-1.1.1. "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq verilən müraciətin qəbul edilməməsinə;

594-1.1.2. vətəndaşların müraciətlərinin aidiyyəti üzrə baxılması üçün qanunazidd hərəkətdən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən müraciətə baxan subyektə və ya onun vəzifəli şəxslərinə göndərilməsinə;

594-1.1.3. vətəndaşların qəbulunun "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq təşkil edilməməsinə;

594-1.1.4. dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, habelə ayrı-ayrı vətəndaşların fəaliyyətinin və ya işinin tənqid edilməsi ilə bağlı, yaxud

¹⁰⁵ *Yenə orada*, 7.6-cı maddə.

¹⁰⁶ *Yenə orada*, 10-cu maddə.

¹⁰⁷ Elektron müraciət, eləcə də vətəndaşların müraciətləri haqqında daha geniş məlumat üçün *bax*: "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2015-cu il Qanunu; "Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması haqqında" Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il Qanunu.

vətəndaşın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının bərpası və müdafiəsi məqsədi ilə edilən müraciətə görə vətəndaşın təqib edilməsinə görə -
vəzifəli şəxslərə xəbərdarlıq edilir və ya onlar yüz manat məbləğində, hüquqi şəxslər iki yüz manat məbləğində cərimə edilir.

Göründüyü kimi, elektron müraciət elektron hökumət sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla vətəndaşların, əcnəbilərin, eləcə də vətəndaşlığı olmayan şəxslərin müvafiq xidmətlərdən yararlanmasında mühüm rol oynayır.

IV. Elektron Hökumət Sistemində elektron əməliyyatların təsdiq olunması

A. Elektron imza

Elektron imza ideyası XX əsrin 70-80-ci illərində bir sıra müəlliflərin fikirləri kimi ortalığa atılsa da, həmin dövr üçün informasiya texnologiya vasitələrinin olmaması bu ideyanın reallaşdırılmasında böyük bir maneə idi. Artıq XXI əsrin ilk on illiyində elektron imzadan sürətlə istifadə olunmağa başlandı. Bəs elektron imza nədir?

Elektron imza verilən məlumatla bağlı olaraq imzalayan şəxsi müəyyən etmək və imzalayan şəxsin həmin məlumatda olan informasiyanı təsdiq etməsini bildirməsi üçün istifadə edilə bilən, sözügedən məlumatlara əlavə edilən və ya məntiqi şəkildə elektron formada müəyyən olunan təsdiqləyici vasitədir.¹⁰⁸ Elektron imzanın anlayışı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində də müəyyən olunmuşdur. Belə ki, "Elektron imza və elektron sənəd haqqında" 9 mart 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən:

Elektron imza - digər verilənlərə əlavə edilən və ya onlarla məntiqi əlaqəli olan, imza sahibini identifikasiyaya imkan verən verilənlər¹⁰⁹

Əksər hallarda elektron imzadan elektron kommərsiya əməliyyatları zamanı istifadə olunur. Lakin bu, elektron imzanın yalnızca elektron kommərsiya əməliyyatlarında deyil, həm də bank, maliyyə, vergi, sığorta, lizinq, konsessiya, daşıma və s. əməliyyatlarda da asanlıqla istifadə oluna bilər.¹¹⁰

¹⁰⁸ UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures, Article 2 (a) (2001).

¹⁰⁹ "Elektron imza və elektron sənəd haqqında" 9 mart 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.1.4-cü maddəsi. Fikrimcə, bu anlayış dəqiq və tam deyildir. İstinad 100-də müəyyən olunan anlayış daha əhatəli və anlaşılındır.

¹¹⁰ Orkhan Abdulkarimli, *Taxation of E-commerce*, 1 Baku State University Law Review 99,

Azərbaycan Respublikasında elektron imzaların həqiqiliyinin müəyyən olunması məqsədilə Milli Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi yaradılmışdır. Hətta sözügedən mərkəz elektron imza sisteminin Azərbaycanda yeni nəsil texnoloji vasitə olduğunu nəzərə alaraq vətəndaşların bu barədə ətraflı məlumat ala bilməsi üçün veb sayt – www.e-imza.az saytını ictimaiyyətə təqdim etmişdir.¹¹¹

B. Rəqəmsal imza

Elektron sənədləri təsdiq etmək vasitələrindən biri də rəqəmsal imza¹¹² hesab olunur. Rəqəmsal imza elektron imzanın bir növü olmaqla elektron sənədləri və əməliyyatları təsdiq edərkən istifadə olunan xüsusi işarədir.¹¹³ Rəqəmsal imzaların əsas xüsusiyyəti onların müəyyən bir riyazi təmələ – alqoritməyə əsaslanmasıdır ki, bu da özündə xüsusi kriptografik simvolları ehtiva edir. Ümumilikdə rəqəmsal imzalar:

- Asanlıqla tanınırlar;
- Başqası tərəfindən dəyişdirilə bilməsi, demək olar qeyri-mümkündür;
- Öz sahibi tərəfindən inkar edilə bilməzlər.

Müxtəlif müəlliflərin yanaşması sübut edir ki, rəqəmsal imzaların hüquqi məzmununu müəyyən edən ayrıca normativ aktlar yoxdur. Adətən elektron imza haqqında normativ aktlar rəqəmsal imzalara da şamil olunur.

C. Asan imza

Asan imza Azərbaycan Respublikasında elektron imzanın tətbiq olunmasında yeni bir istiqamət hesab olunur. Asan İmza elektron xidmətlərə daxil olan və rəqəmsal imzalar edən zaman kimliyinizi təsdiqləmək üçün istifadə olunan mobil identifikasiyadır.¹¹⁴ Asan İmza (Mobil imza) bütün mövcud e-xidmətlərdən istifadəni mümkün edir.

Bəs Asan imza necə əldə olunur? Asan imzanın əldə olunması bir neçə proseduradan ibarətdir. Belə ki:

- **Asan İmza xidmətini mümkün edən SIM-kartın əldə etmək üçün müvafiq mobil operatora AzerCell, Bakcell və ya Nar Mobile müraciət edilir.**
- Asan İmza SIM kart və xidmətləri üçün **abunəçilik forması imzalanır.**
- Abunəçilik formasını imzaladıqdan sonra mobil operator tərəfindən

107 (2015).

¹¹¹ Milli Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi və elektron imzanın Azərbaycan Respublikası ərazisində işləkliyi barədə ətraflı məlumat üçün *bax*: <http://www.e-imza.az/services.php?lang=az> (son dəfə ziyarət olunub 07.12.2016).

¹¹² *İngiliscə*: digital signature.

¹¹³ Demirel, 98, *yuxarıda* istinad 5.

¹¹⁴ www.asanimza.az/what-is-the-asan-imza/ (son dəfə ziyarət olunub: 08.12.2016).

mobil telefona daxil edilməli olan yeni **PKI SIM kart təqdim edilir.**

- Xidməti aktivləşdirmək üçün Vergilər Nazirliyinin Asan Sertifikat Xidmətləri Mərkəzinə (ASXM) müraciət edilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, fiziki şəxs müraciət etdikdə özü ilə şəxsiyyəti təsdiqləyən sənədi (FIN nömrəsini daxil edən), eləcə də Asan İmza sertifikatının alınması üçün tələb olunan sənədləri gətirməlidir.¹¹⁵

Asan imza barədə sertifikat ASXM-yə müraciət edildikdən sonra 1 (bir) iş günü ərzində verilir. Asan imzanın verilməsi ilə bağlı bütün prosedurları ASAN Xidmət Mərkəzlərində həyata keçirmək daha məqsəduyğundur.¹¹⁶ Asan imza 3 il müddətinə etibarlıdır.

D. Digər elektron vasitələr

Qeyd etdiyimiz vasitələrdən əlavə olaraq elektron əməliyyatları təsdiq etmək üçün aşağıdakı vasitələrdən də istifadə edilir.¹¹⁷

- i. *Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi tərəfindən verilən elektron imza kartı.* Bu vasitə ilə elektron əməliyyatlar Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi tərəfindən təqdim olunan *e-imza sertifikatları* vasitəsilə təsdiqlənir. Müvafiq veb-saytda¹¹⁸ sözügedən elektron imza sertifikatlarını əldə etmək üçün fiziki və hüquqi şəxslər üçün ayrı bölmələr nəzərdə tutulmuşdur.
- ii. *Elektron hökumət sistemi tərəfindən vətəndaşa verilmiş kod.* Bu zaman fiziki və hüquqi şəxslər, o cümlədən dövlət qulluqçuları "elektron hökumət" sistemi tərəfindən onlara təqdim edilən kod vasitəsilə autentifikasiyadan keçərək xidmətlərdən istifadə edə və elektron əməliyyatları təsdiqləyə bilirlər.¹¹⁹
- iii. *Mobil autentifikasiya sertifikatı.* Bu zaman yalnız mobil imza sertifikatlarının sahibləri autentifikasiyadan keçərək xidmətlərdən istifadə edə bilirlər.
- iv. *Smartfon ilə.* Bu zaman yalnız mobil imza sertifikatlarının sahibləri smartfon vasitəsilə QR-kodu skan edib autentifikasiyadan keçərək xidmətlərdən istifadə edə bilirlər. Burada mobil imzası olan smartfon autentifikasiya vasitəsi kimi istifadə olunur.
- v. *E-Gov mobil identifikasiya vasitəsi (e-gov identity).* Bu zaman sistemə giriş üçün

¹¹⁵ www.asanimza.az/how-to-get-asan-imza/ (son dəfə ziyarət olunub: 08.12.2016). Müvafiq sənədlərin siyahısı üçün *bax*: www.asxm.gov.az/in.html?cat=repository&menu=required-documents

¹¹⁶ Sözügedən prosedurlar vahid halda ASAN Xidmət Mərkəzlərində birləşdirildiyindən, Asan imza ilə bütün sənədləşmə işləri və digər prosedurların ASAN Xidmət Mərkəzlərində həyata keçirilməsi daha əlverişlidir.

¹¹⁷ Sözügedən vasitələrin hər biri Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalında təsbit olunmuşdur.

¹¹⁸ <https://reg-eimza.e-gov.az/>

¹¹⁹ <https://reg.e-gov.az/register/>

vətəndaşın mobil telefon nömrəsi üzrə FİN-i tanıma rolunu oynayır.

V. Elektron Hökumət Sistemində istifadəçi məxfiliyinin qorunması

Elektron hökumət sistemindən istifadə zamanı yaranan ən böyük problemlərdən biri məhz elektron hökumət sistemində daxil edilən istifadəçi məlumatlarının məxfiliyinin qorunması və bu barədə təminatın olmasındadır. Daima inkişaf etməkdə olan informasiya texnologiyaları məhz elektron hökumət sistemində istifadəçilərin məlumatlarının qorunması üçün lazımi hüquqi bazanın inşaa edilməsi zərurətini ortaya qoyur.¹²⁰

İstifadəçi məxfiliyi istifadəçilərin fərdi məlumatlarına əsaslanır. Fərdi məlumat dedikdə müəyyən edilən və ya müəyyən edilə bilən fərdə aid istənilən məlumat nəzərdə tutulur.¹²¹ Dövlət onlayn platformada mövcud olan yeganə subyektdir ki, öz istifadəçilərinin fərdi məlumatlarını daima qoruyur.¹²²

Ümumiyyətlə, elektron hökumət sistemində hansı məlumatlar və necə ələ keçirilə bilər? Bu cür məlumatlar ayrıca vahid sistem halında müəyyən olunmamışdır və müxtəlif mənbələrdən əldə etdiyim informasiyalara əsasən şəxslərin asanlıqla ələ keçirilə bilən məlumatlarını aşağıdakı kimi sıralamaq istərdim:

- Şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd barədə məlumatlar. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsidir.¹²³
- Maliyyə, vergi, gömrük sənədləri haqqında məlumatlar;
- Bank hesabı haqqında məlumatlar;
- Şəxsin plastik kart məlumatları;
- Sığorta məlumatları;
- Və bu qəbildən olan digər məlumatlar.

Dövlət elektron hökumət sistemində müəyyən olunan məlumatların məxfiliyinə tam şəkildə zəmanət verir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla şəxsə aid məlumatlar üçüncü şəxslərə açıqlana bilməzlər.

¹²⁰ Yuxarıda istinad 40, 8.

¹²¹ "Fərdi Məlumatların Avtomatlaşdırılmış Qaydada İşlənməsi ilə Əlaqədar Şəxslərin Qorunması" Haqqında 1981-ci il Strasburq Konvensiyası, 2-ci maddə (a). Azərbaycan Respublikası 2009-cu ildə qeyd edilən Konvensiyanı ratifikasiya etmişdir.

¹²² Ramaraj Palanisamy, Bhasker Mukerji, Security and Private Issues in E-Government 237 (2012).

¹²³ Azərbaycan Respublikası Vətəndaşının Şəxsiyyət Vəsiqəsi haqqında 14 iyun 1994-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsi.

Nəticə

Göründüyü kimi elektron hökumət sisteminin tətbiqi dövlətin öz əhalisi ilə münasibətlərində yeni bir cıgır açmaq üçün atdığı bir addımdır və dövlətin sosial və texnoloji inkişafını müəyyən edən əsas faktorlardan biri də məhz elektron hökumət sistemidir.

Bu sahədə fəaliyyətin daha təkmilləşdirilməsi üçün təklif edərdim ki, elektron hökumət sistemində¹²⁴ cəmiyyətin bütün sferalarını əhatə edən xidmətlərlə bərabər, bir sıra yeni qurumların xidmətlərinin burada yerləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Eyni zamanda elektron hökumət və elektron müraciət barədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi bu sahədə qarşıya qoyulan ən mühüm məqsədlər sırasında olmalıdır.

Qeyd etdiyim kimi elektron hökumət bütün dünya üçün yeni bir anlayışdır və hər gün daha da təkmilləşməkdə davam edir. Məqalədə qeyd olunan məqamlar elektron hökumət sisteminin hüquqi məzmununu müəyyən etməyə və elektron hökumət sisteminin problemlə cəhətlərini realizə etməyə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasında elektron hökumət sistemi son zamanlarda tətbiq olunmasına baxmayaraq sürətli inkişaf yolu keçmişdir. Hazırda Azərbaycan Respublikası elektron hökumət sistemindən istifadə indeksinə əsasən dünyanın ilk 50 dövləti arasında yer ala bilmişdir.

¹²⁴ Burada Azərbaycan Respublikası Elektron Hökumət Portalı.